

VIENASKAITOS VARDININKO KILMĖS PRIEVEIKSMIAI

K. ULVYDAS

Iš vardažodžių vienaskaitos vardininko išriedėjusių prieveiksmių grupė lietuvių kalboje palyginti negausi. Vardininko linksnis su savo labai aiškia nominatyvine reikšme iš viso nėra linkęs į kokybinių ir aplinkybinių šantykų žymėjimą. Dabartinėje kalboje vartojami vienaskaitos vardininko kilmės prieveiksmiai daugiausia eina ne sakinio aplinkybėmis, o beasmenio sakinio vardinėmis tarinio dalimis. Taigi jie priskirtini prie vadinamųjų predikatyvinių prieveiksmių grupės.

Iš tokų prieveiksmių minėtini šie: *gaila* (*negaila*), *ganà* (*neganà*), *garbě* (*negarbě*), *šlově* (*nešlově*), *gěda* (*ne gěda*), *laikas* (*ne laikas*), *mětas* (*ne mětas*), *sarmatà* (*ne sarmatà*), „*gěda* (*ne gěda*)“, *valià* (*nevalià*), *žinià* (*nežinià*). Čia suminėtus žodžius prieveiksmėjimo procesas yra palietęs nevienodu laipsniu. Formos *gaīla* (*negaīla*), *ganà* (*neganà*) yra absoliučiai suprievioksmėjusios. Dabartinėje kalboje šalia jų nėra išlikęs joks kitas linksnis. Be to, ir pats tų formų vardininkišumas kalbančiojo sąmonėje visiškai išblukęs.

Prieveiksmis *gaīla*, kuris šnekamojoje kalboje pažįstamas tik su tvirtagale prie-gaide šaknyje, netgi ne su visišku tikrumu gali būti kildinamas iš daiktavardžio vardininko linksnio, nors ir turime daiktavardžius *atgailà* DŽ, *gailà*, -*ōs*, *gailà*, „*gailumas*, *gailėjimas*“ Ml. Jei šiame prieveiksmyme, palyginti su daiktavardžiu, nėra pasikeitusi kirčio vieta, tai jis galėtų būti kildinamas iš būdvardžio bevardės giminės vienaskaitos vardininko-galininko.

Prieveiksmis *ganà* veikiausiai yra ne kas kita, kaip senas abstrakčios reikšmės daiktavardžio vardininkas, kurio šaknies atliepimą rodo senovės slavų *gonēti*. Nors šio žodžio kitų linksnių dabartinėje lietuvių kalboje nepasitaiko, tačiau jo giminaičių – kitų tos pačios šaknies žodžių apščiai turime, pvz.: *ganatè*¹ „*gana* (kreipiantis ne į vieną žmogų)“, *ganatet* „*gana* jau *gana*“, *užganatinti* „*patenkinti*“, *ganēti*, -*ēja* (*gāna*), -*ējo* „*būti gana*, *užtekti*, *pakakti*“, *ganētinas*, -*a* „*pakankamas*; *gerokasganētinai* „*pakankamai*“, *ganētinumas* „*pakankumumas*“; *ganējimas* „*t.p.*“, *ganēdinti* „*tenkinti*“, *paganēdinti* „*patenkinti*“, *užganēdinti* „*t.p.*“, *ganēdinimas* „*tenkinimas*“, *gainingas*, -*a* „*pakankamas*“, *gainingai* „*pakankamai*“, *ganiolai* „*t.p.*“, *ganoñliai* „*t.p.*“, *ganūmas* „*ganējimas*“, *užganuoti* „*patenkinti*“, *gánt* (*gañt*) „*gana*“, *gandēti*, *gañda*, -*ējo* „*l. turēti pakankamai*, *ištakti*; 2. *refl. norēti*; 3. *sektis, laimēti*“, *apgandēti* „*šiek tiek nusibosti, įkyrēti*“, *atsigandēti* „*nusibosti, įkyrēti*“, *gandūotis*,

¹ Pavyzdžiai imti iš „Lietuvų kalbos žodyno“, III, Vilnius, 1956.

-uojas, -avosi „turēti pakankamai“, *gandžiaūs* (*gan·džiaus*) „mieliau, verčiau, geriau, veikiau“, plg. *ganveik* „greit, veikiai“, *gangreit* „mažne, kone, beveik“. Čia būtu galima dar paminėti ir tokius veikiausiai lenkų kalbos pavyzdžiu sudarytus bažnytinį raštų vertinius, kaip *gandarýti*, -o, -é „atlyginti, atsileisti“, *gan(a)darymas* „atlyginimas, atsiteisimas“, *ganapadarymas* „t.p.“ (plg. lenk. *zadośćuczynić*, *zadośćuczynienie*).

Vadinasi, žodžio *ganà* šaknis pasirodo labai įsigalėjusi lietuvių kalboje, tik pats šis žodis kaip daiktavardis pasirodė negajus ir perėjo į prieveiksmi, nepalikdamas dabartinėje kalboje jokio kito linksnio. Užtat prieveiksmis *ganà* (kaip ir *gaīla*) pasižymi didžiausiu prieveiksmiškumo laipsniu, palyginti su kitais aukščiau minėtais vardininko kilmės prieveiksmiais. Bet ir tie kiti vardininko kilmės prieveiksmiai vėl nėra visai vienodi pagal prieveiksmiškumo laipsnį. Nuo atitinkamų daiktavardžių labiau atsijusiais reikia laikyti prieveiksmius *valià* (*nevalià*), *žinià* (*nežinià*). Tais atvejais, kai jie eina beasmenio sakinio tariniais, prie jų negali būti jokių pažyminių. Kiti – *garbè* (*negarbè*), *šlovè* (*nešlovè*), *gèda* (*ne gèda*), *laïkas* (*ne laïkas*), *mètas* (*ne mètas*), *sarmatà* (*ne sarmatà*) – gali turėti šiokių tokių pažyminių ir beasmenio sakinio tariniais eidami, plg.: *Nedidelé garbè svetimomis kalbomis kalbèti*, *didi gèda savosios gerai nemokèti*; *Tokia nešlovè dabar jiems!*; *Pats laïkas dabar išeiti, kol negavom į kailì Slnt*; *Dabar pats tas (pats gerasis) metas rugius kirsti Vb*; *Ne tokia jau čia sarmata, kad kiek atsilikom nuo jų*. Žinoma, vartojami su pažyminiais, tokie vardininkai negali būti laikomi prieveiksmiais.

Tuo būdu matome, jog čia kalbamų žodžių galima skirti net tris grupes. Prie pirmosios priklauso neabejotini prieveiksmiai *ganà* (*neganà*), *gaila* (*negaīla*), kurie nebeturi ryšio su daiktavardžiais. Antrąją grupelę sudaro *valià* (*nevalià*), *žinià* (*nežinià*). Šalia jų tebevartojojami ir atitinkami daiktavardžiai, bet, eidami beasmenio sakinio tariniais, jie nebegali turėti jokių pažyminių. Ir prie trečiosios priskirtini hibridai (daiktavardžiai-prieveiksmiai) *garbè* (*negarbè*), *šlovè* (*nešlovè*), *gèda* (*ne gèda*), *laïkas* (*ne laïkas*), *mètas* (*ne mètas*), *sarmatà* (*ne sarmatà*), kurie, ir beasmenio sakinio tariniais eidami, gali turėti pažyminių ir kuriuos tik sąlygiškai galima vadinti prieveiksmiais.

Visų čia kalbamų grupelių prieveiksmiams būdinga tai, kad jie yra buvę susiję, o dauguma jų ir dabar tebéra susiję su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais. Tasai jų reikšmės abstraktumas iš dalies ir bus lémęs patį perėjimą į prieveiksmius ar priartėjimą prie prieveiksmių. Jeigu pažiūrėsime į analogiškus prieveiksmius kitose kalbose, irgi pastebėsime tą patį reiškinį: predikatyviniais daiktavardiniai prieveiksmiai ten taip pat yra išvirtę daugiausia abstrakčios reikšmės daiktavardžių vardininkai, plg. rusų kalbos analogiško tipo prieveiksmius: *время, грех, досуг, недосуг, лень, охома, нора, срам* ir kai kuriuos kitus tokiuose sakiniuose, kaip *Насчастье грех понимать*, – *Жужумка отвечает*².

Nors čia nagrinėjami prieveiksmiai lietuvių kalboje yra nevienodo prieveiksmiškumo laipsnio ir, be abejo, nevienodo senumo, nors jų semantiniai ryšiai su daiktavardžiais labai skirtinė, – vis dėlto speciali predikatyvinė reikšmė juos ryškiai išskiria iš daiktavardžių. V. V. Vinogradovas analogiškus prieveiksmius rusų kalbo-

² Грамматика русского языка, I, Фонетика и морфология, Москва, 1952, p. 634.

je priskiria prie tam tikros būsenos kategorijos³, dėl kurios išskyrimo į atskirą kalbos dalį, tiesa, kai kurie slavistai abejoja⁴.

Kaip matome, vardažodžių vardininkas lietuvių kalboje visiškai nelinkęs prieveiksmėti. Vardininkinių prieveiksmių labai maža tėra tiek literatūrinėje kalboje, tiek liaudies šnekamojoje kalboje – atskirose tarmėse. Be to, ir savo semantika bei sintaksine funkcija tie prieveiksmiai gerokai skiriasi nuo visų kitų linksninių prieveiksmių. Kaip jau minėta, būdingiausias vardininkinių prieveiksmių bruožas yra jų predikatyvinė reikšmė; daugiausia jie eina beasmenio sakinio tariniu. Pvz.:

gaila (negaīla): Gaila man pasidarė CvR VIII 19; Man motinos gaila, negaliu jos be duonos kąsnio palikti VienP 167; Gėda rinkti, gaila palikti JV 542; Gaila, kad sūnaus neturiu SimonP 13; Man negaila rūtelių, rūtelių, tik man gaila jaunuju dienelių d.;

gana (neganà): Gana jau dařbuit, o jei tau maža – insipilk dar nedaugi! Knv; Gana jiems (kaizeriams, carams) darbo žmonių prakaitą, kraują gerti CvR VIII 14; Gėdos juk gana padarei jau giminei mūsų Don; Tik kažin kas jam nesisekė, ir gana CvR II 222; Dėdė... atsiliepė į užduotą jam klausimą iš pradžios gana meilai BilR 216; Sukdavo [tekėlą] tol, kol jam nepasakydavo gana VienP 193; Bet negana, kad išgąstis ir baimė ji kankina SimonA 120; O tai! negana neisileido, dar, mat, liežuvį laido ŽemR₁ I 339;

garbē (negarbē): Nei dievui garbē, nei velniui pagaištis LKŽ III 115; Negarbē vengti darbo;

šlovē (nešlovē): Šlovē didvyriams, žuvusiems už tėvynės laisvę; Nešlovē veltėdžiamas ir tinginiamas;

gėda (negėda): Buvo be galos nesmagu ir gėda Gud-GuzKIT₁ II 12; Man tu ašarų visai negėda, jos – kaip kraujas iš gyvos žaizdos SNér;

laikas (ne laikas): Atsiminė, kad laikas pasirūpinti gyvuliais CvR VIII 173; Laikas mokesčius mokėti Grž; Atgyvenom amžių, savo įnešėm dalį, laikas vietą užleisti vaikams LKŽ VII 30; Ar nematai, kad laikas būtų su šluota apsisukti ir po pasaulio rūmą ib 30; Jau semiai laikas, mano mergyte, į vežimėlį sėstie ib 30; Laikas jau man gultie, da miego nenoriu Ds; Ne laikas šunį lakinti, kad vilkas kieme Plt;

mėtas (ne mėtas): Man taip pat tekėti metas LKŽ; Metas tau, metas tau iš darželio šoktų ib; Metas jotie bernuželiu[i] in jauną mergeleib; Kinkykite, svečiai, arklius: metas namo kakti ib; Rugiai jau metas piauti ib; Sietynas jau pusryčiuos – metas kelties ib; Ne metas kurtai lakinti, kada reik medžioti ib; Ne laikas (ne metas) šunes (šunys) lakinti, kad vilkas bandoje ib;

sarmatà „gėda“ (ne sarmatà „ne gėda“): Kad pasakė – sarmatà ir klausyt Šlap; Argi tau ne sarmata taip kalbėti?;

valià (nevalià): Jam kilt su sakalais valia ir pažabot net šiaurės mirti SNérP II 208; Ar valià taip elgtis? Rg; Mes tuos miškus aikariavom – valia mums juose ir šeimininkauti CvR VIII 126; Niekam nevalià keikti Vrb; Spindulių nešėjui dūsaut nevalia SNérP II 203;

³ Žr. . B. B. Виноградов, Русский язык, Учпедгиз, М.-Л., р. 399–422.

⁴ Plg. O. K. Baliašvilio kandidatinės disertacijos išvadą: „Būsenos kategorijos žodžiai neturi gramatinės išraiškos; todėl manome, kad rusų kalboje būsenos kategorijos kaip kalbos dalies nėra, ir vargu ar pagrista nuomonė, jog toji kalbos dalis formuojasi“. О. К. Балиашвили, Вопросы о категории состояния в русском языке, Москва, 1951 (Библиотека им. Ленина, рукопись).

žinià (nežinià) : Kad žinia, ką jis šelmis bernužélis, būčiau vainikélio nedavus tep- ti, būčiau tytolyn paaugenus Rod; *Žinia, kad žmonéms dirbt i savo laukus ir dvaro dar* nudirbtu buvo sunku (ps.) Nm; *Ar taip tikrai buvo – nežinia SimonP 4; Pasidare* be galo liūdna ir nežinia kas veikti CvR VIII 27; *Tik galulaukuose stovéjo vétrų nu-* pléšytas, žaibų suaižytas jo varas, tarytum išmirusio kaimo seniūnas, ir nežinia, apie ką mąstę ib 234.

Kaip matyti iš pavyzdžių, prieveiksmis *ganà* išskiria iš visų kitų vardininkinių prieveiksmių tuo, kad turi ne tik predikatyvinę, bet ir būdo-kiekio reikšmę – jis gali eiti tiek beasmeninio sakinio tariniu, tiek bet kokio sakinio būdo aplinkybe. Be to, iš visų minėtųjų prieveiksmių tiktais *ganà* vartojamas ir nutrupėjusia forma *gañ*, kuri dažniausiai jau išvirtusi dalelyte.

Šalia lietuviškojo prieveiksmio *laikas* termèse vartojamas slaviškas skolinys *čēsas „laikas, metas“* plg.: *Jau čēsas rugius séti Šlap.*

Cia suminėtų formų stabarėjimą ar suprieveiksmėjimą (tais atvejais, kai jos vartojamos predikatyvine, o kartais būdo-kiekio reikšme) rodo ir toji aplinkybè, kad jos tam tikrais atvejais gali būti net laipsniuojuamos, pvz.: *Išėjo mokslą, dabar sarmačiaū* (labiau sarmata) *su juo sueiti* (susitikti) Jnšk; *Anksčiau jiems viskas buvo valiaū* (labiau valia, leista) Gs.

Šalia vieno antro vardininkinio prieveiksmio vartojamas ir įnagininkinis (tik, žinoma, jau visai kita – aplinkybine reikšme), pvz.: *laikas* || *laikù, laikaīs „tarpais, kartais“, plg. čēsas* || *čēsù, čēsaīs*. Greičiausiai pagal šiuos pastaruosius pasidaroma net būdvardžių (*čēsùs, -i „ankstus“ R*), iš kurių vèl savo ruožtu išsivedama prieveiksmių, plg.: *Geriau, kai čēsiai apsiliuobi* Jnšk; *Mes čēsiaū atvažiavom* ib. Tiesa, kartais sunku ir pasakyti, ar šiu prieveiksmių aukštësnysis laipsnis vedamas iš priesagos *-iai* prieveiksmio, ar čia tiesiog laipsniuojuamas sustabarėjës daiktavardžio įnagininkas, plg.: *Pusè antros kad bûtu atsikelta, tai jau laikiaū* Ll; *Laikiaū daržus sésme už kitus metus* J. Plg. taip pat prieveiksmių *laikiai*, pvz.: *Laikiai kel* LKŽ VII 31.

Kai kurie kalbininkai prie vardažodžių vienaskaitos vardininko kilmës prieveiksmių priskiria žodžius *rōds, berōds, tiesā⁵*. Pirmieji du siejami su senovës slavų *rad̥*, trečiai vèl J. Endzelynas lygina su rusų *nraθda*, pateikdamas iš F. Kuršaičio gramatikos tokį sakinį: *āš tai tiesā žinaū, ale nesakaū*, kurį vokiškai F. Kuršaitis verčia „*ich weiss es zwar, ich sage es aber nicht*“. Žodij *tiesā* šiame sakinyje pats F. Kuršaitis yra laikës suprieveiksmëjusiu daiktavardžio įnagininku⁶ ir sintaksës skyriuje, kalbédamas apie priešpriesinį sujungimą⁷, gretinës su žodžiais *rōds, bejè*. F. Kuršaičio teigimu, *zwar – aber* vokiečių kalbos priešpriesiniame sakinyje atliepia *rōds* (arba *tiesā, bejè*) – *alè* (arba *bèt*) lietuvių kalbos priešpriesiniame sakinyje, plg. jo duotą šio teigimo iliustraciją: *āš tai rōds* (arba *tiesā, bejè*) *žinaū, ale nesakaū*, „*ich weiss es zwar, aber ich sag es nicht*“⁸.

Dél žodžių *rōds, berōds* pirmiausia reikia pasakyti, kad jie nieko bendra neturi su daiktavardžiu. Jie tegali bûti siejami su bûdvardžiu *rōdas, -à*, kurij, pavyzdžiui, pateikia savo žodyne F. Kuršaitis, kad ir abejodamas jo tikrumu. Šis bûdvardis vei-

⁵ A. Leskien, Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch, Heidelberg, 1919, p. 176; J. Endzelins, Baltu valodu skaņas un formas, Riga, 1948, p. 228.

⁶ Žr. F. Kurschat, Grammatik der litauischen Sprache, Halle, 1876, p. 385.

⁷ Ten pat, p. 439.

⁸ Ten pat, p. 439.

kiausiai yra paskolintas iš slavų kalbų. Balt. *pað*, -a, lenk. *rad*, -a, rus. *pað*, -a vartojami tariniui reikšti, pvz.: balt. (я) *вельми рад*, „labai džiaugiuosi, esu patenkintas“; *Рад бы ї паі*, *бытэ грахі не пускаюць*, „Malonu [būtų patekti] rojun, bet nuodėmės neleidžia“; lenk. *Rad to czynię*, „Mielai tai darau“; *Rad gościom*, „Džiaugiuosi svečiais“; rus. *Я так рад, что...*, „Taip džiaugiuosi (esu toks patenkintas), kad...“; *Рад смартаўся!* (carinės Rusijos kareivio atsakymas į pagyrimą), „Pasi-stengsiu! (Klausau!)“; *Я очень рад играть эту роль*, „Man labai malonu vaidinti šį vaidmenį“.

Būdvardis *rodas*, -a panašiai vartojamas ir senuosiuose lietuvių raštuose, pvz.: *turim... rodi daryti pagal jo prisakymu*; *ji dirb roda savo rankomis*; *rodi... eisim*⁹, taip pat gyvojoje liaudies kalboje, liaudies dainose, kur jis išlikęs tiek būdvardžio, tiek prieveiksmio ir jungiamojo žodžio reikšme. Būdvardžio *rōdas*, -à prieveiksmėjimo procesą labai iškinamai paaiškina E. Frenkelis¹⁰, naudodamas senųjų raštų ir gyvosios kalbos pavyzdžiais. Šio proceso pradžią galima konstatuoti jau Bretkūno Postilės kalboje. Čia šalia senesniojo pasakymo *rodi nueit* jau vartojamas pasa-kymas *ką sie rodas darē, kaip ana* (pekla) *rodas norėtų*. Vadinas, čia jau vyksta giminės (vyriškosios – moteriškosios) ir skaičiaus (vienaskaitos – daugiskaitos) reikšmių sutapimas vienoje formoje, kitaip sakant, būdvardžio *rōdas* giminės ir skaičiaus reikšmių blukimas, o kartu ir prieveiksmėjimo procesas. Giminės skyrimo atvejų galima dar rasti ir liaudies dainų kalboje, pvz.: – *Vai, mergele lelijéle, ar eisi už mane? – Roda eitie, roda neitie, roda pauliotie* Mrk. Čia, kaip matome, tebeislikęs būdvardžio *rōdas* derinimas su veiksniu giminė. Bet, iš kitos pusės, veikiausiai mergelės pasakyme: *Rodas atduoti rūtelį vainikėlį, oi tik nerodas aukselio žiedelio* Rdm, taip pat dainų antytės skunde: *Rodas būčia išimtie, vainikėlį paduotie, ale stovi tykiai du strielčiu kelyje* TŽ IV 145, to derinimo nebéra (žodžio *rōdas* giminės reikšmė čia jau tiek išblukusi, kad jis vartojamas ir esant numanomam moteriškosios giminės veiksnui). Be to, pastarajame pavyzdyste, kaip pastebi E. Frenkelis, žodis *rōdas* beigaunąs nuolaidos reikšmę. Reikėtų tik dar pridurti, kad čia *rōdas* savo reikšme ir funkcija priartėja prie jungtuko, sudarančio porą su *ale* (*rodas* – *ale*, plg. *nors* – *bet*).

Dabartinėje šnekamojoje kalboje pavartojuamas būdvardis *rōdas*, -à „patenkin-tas“ daugiausia tarinio vardine dalimi ir predikatyviniu pažyminiu, plg.: *Anas ši-tuo arkliu rōdas* Ds; *Visi nerodi buvo, kai sužinojo šitokią naujieną* Trgn; *Šmakšt rankas ažupakalin ir vaikštinėja rōdas* Km. Be to, tarmėse yra dalelytė *rōds* < *rōdas*, plg.: *Kastuvo ten nereikia; kirvi rōds pasiimkite – be kirvio nieko neveiksi* Sr; *Pernai rōds pelėda čia, tame uoksve, perėjo; kas žino, koks paukštis ši metą bebus čion išime-tęs* ib; *Rods kam man vienam dirbt už visus* Vrb; *Imame rōds pirmiau šitą darbą* ib; *Būtų rōds bepigu, kad žmogus galėtumi žinoti, kas bus rytoj* Grg; *Tau rōds gerai gy-venti, kad pinigų turi* Kv.

Dabartinėje literatūrinėje kalboje nei to būdvardžio, nei tokios dalelytės nevar-tojama. Tik Donelaičio raštu kalboje *rods* vartojamas jungiamaja funkcija, plg. jo „*Žiemos rūpesčių*“ pasakymą *Rods negražu girdėt ir būrui diidelė gėda, ale ką veiks žmogus, stokodams ir badu mirdams.*

⁹ Pavyzdžiai paimti iš E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, „Tauta ir žodis“, IV, 1926, p. 145.

¹⁰ Ten pat.

Nuo būdvardžio *rōdas*, -à neatskirtinas u kamieno būdvardis *rodus*, -i, plg.: *Vaikai labai rodūs kermošium Slm; Ar šienelis grébt nubodo, ar namulio buvo rodu* (d.) Kp. Su tais dviem būdvardžiais vél susijes prieveiksmis *rodžiai* „mielai“ MT 91 ir beasmenis veiksmažodis *rodēti(s)*, plg.: *Taip man rodėjo jí pamatyti Všk; Man rodētuš namo parvažiuoti Grž.*

Reikia skirti *rōds* < *rōdas* nuo modalinio žodžio *ródos* (: *ródytis*).

Tiktais modalinės dalelytės reikšme prigijo lietuvių kalboje ir hibridas *berōds*, plg.: *Berōds geras dalykas būtų pagauti zuikį bemiegantį Skr.*

Pagaliau žodis *tiesà* dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje prieveiksmiškai iš viso nevartojamas. Jis eina tik įterpiniu – modaliniu žodžiu; jo suvokiamame ne įgininko, o vardininko formą.

Būdvardžio bevardės giminės vardininko-galininko kilmės prieveiksmiais laikytini žodžiai *daūg* (<*daūgia*), *màž* (*màž*) (<*màža*). Pirmasis (*daūg*) jų nepaprastai intensyviai vartojamas kiekybine reikšme, antrasis *màž* (*màž*) yra retokas žodis, pasaikaikantis daugiau šnekamojoje kalboje. Iš įvardžio bevardės giminės vardininko-galininko yra kilęs prieveiksmis *vis* (<*visa*), kuris gana dažnas tiek raštuose, tiek šnekamojoje kalboje. Prieveiksmio *màž* (*màž*) retumas aiškintinas tuo, kad jo vietoje dažniau linkstama sakyti pilną bevardės giminės vardininko-galininko formą *màža* arba prieveiksmį *maža*. Prieveiksmio *vis* gana ribotas dažnumas pareina nuo to, jog šalia jo vartojami ir prieveiksmiai *visad*, *visadà*, *visadōs*, *nuolàt*, *nuolatōs* ir kt., kurie turi tą pačią ar visiškai artimą reikšmę.

Štai pluošteliis prieveiksmių *daūg*, *màž* (*màž*), *vis* vartosenos pavyzdžių:

daūg: *Daug saké, bet nieko nepasaké LKŽ II 210; Labai daūg žmonių buvo ib; Daūg šilčiau su kailiniais ib; Daug medžių, màž kirtėjų ib 209; Su nedauž žmonių iškūlēme* (maža talka tebuvo) ib 210.

màž (*màž*): *Mūsų šeimyna màž (maža) teiervalgo ib VII 960; Daug žinok, màž kalbék ib; Šicía màž apsistokime ib; Karvés tikt màž pieno davé ib; Vilkas nevez, ar daug, ar màž yra avių ib;*

vis: *Ant ledo vis slidu, o užpečky vis tamsu LKŽ; Vis geriam, vis geriam – vis yra; vis žiūrim, vis žiūrim – vis pilna ib; Vis kitoki balseliai, vis kitokios bylos ib; Gal ir ne vis jin tokia susiraukus ib; O po langeliu stovi medelis, tai vis saldžios uogelės ib; Visi vėjai pūtė – vis mane užkliudė, visi lietūs lijo – vis mane užlijo ib.*

Visi bevardės giminės būdvardžių ar dalyvių vardininkai-galininkai, vartojami beasmenio saknio tariniu, be abejo, priartėja prie predikatyvinės prieveiksmių grupės. Bet juk šios formos gali atliki ir kitas funkcijas: veiksnio, papildinio, asmeninio saknio vardinės tarinio dalies. Dėl to, o iš dalies ir dėl tradicijos šios formos ir paliekamos būdvardžio kategorijoje.

Iš visų nenutrupėjusių bevardės giminės būdvardžių vardininkų-galininkų labiausiai suprieveiksmėjusiui reikia laikyti *màža*. Šios formos reikšmė ir vartojimas tam tikrais atvejais visiškai sutampa su prieveiksmio *maža* reikšme ir vartojinu¹¹, plg.: *màža supranta* || *mažaí supranta*, *màža žmonių tebuvo* || *mažaí žmonių tebuvo*. Formos *màža*, kaip ir *daūgia*, suprieveiksmėjimą ypač bus lémusi apibendrinta kiekybinė reikšmė. Visiškas linksnio reikšmės praradimas palengvino formų *màža*, *daūgia* nutrupėjimą. Tik reikia pasakyti, kad šių formų nutrupėjimas nėra

¹¹ Žr. LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos gramatika I, Vilnius, 1965, p. 528.

vienodas. *Daūgia* dabartinėje kalboje menkai tevartojama (plg.: *Kas daugia šneka, tas mažai težino* LKŽ II 213). Ši forma dažnesnė senuosiųose raštuose. *Māža* var-tojama dažniau, negu nutrupėjusi forma *māž* (*māž*).

Kai kurie čia kalbamų prieveiksmių, ypač *māž* (*māž*), vis, tam tikrais atvejais yra perėję į dalelytes, plg.: *Kokia ta kelionė buvo, sunku apsakyti: maž auštant parsikrapštė* LKŽ VII 960; *Jie vis geriau mums patalkins, nei vaikai.* Vadinas, galima kalbėti apie prieveiksmius *māž* (*māž*), vis ir apie tos pačios formos dalelytes (o kartais net modalinius žodžius, plg.: *Jis māž (mažiausiai) penkis vežimus šieno gavo iš lankos* LKŽ VII 960).

Įdomu tai, kad Kaniavos tarmėje prielinksnis *per* sudaro prielinksines konstrukcijas su dienos, paros, savaitės laiko tarpus ir metų laikus reiškiančių daiktvardžių vardininkais, pvz.: *per pónakaris* „per pónakarį“, *per rýtas* „per ryta“, *per pónietis* „per popietį“, *per ménasis* „per mėnesį“, *per nedélia* „per nedelią“ ir t.t. Plg.: *Sviestą mušiau, mušiau per vākaras ir nesumušiau; Per vākaras tu man nedavei miego; Per pónietis visq pievą nušienau (nušienavo); Per pónietis karvēs kai bačkos priēda.* Negalima nepažymeti tam tikro šių konstrukcijų sustabarėjimo, o kartu ir priartėjimo prie prieveiksmių.

Reikia iškelti ir vieną kitą suprieveiksmėjusį frazeologinį junginį ar samplaiką, į kurių sudėtį įeina vardininkai (kartais nutrupėje), pvz.:

laikas metas: Jau laikas metas, mano dukrele, i vežimė sesti (d.) Prn;

valia nevalia „norom nenorom, nori nenori“: *Valia nevalia turėjo nuryti, net ašaros bobai apšoko* ŽemR₁ I 242; *Valia nevalia – reiks kitą i jos pēdas statyti* ib 111;

gēda ant gēdos (solecizmas?) „didžiausia gēda“: *Gēda ant gēdos nemokēti savo tėvų kalbos* Sim;

visų geroji „geriausia“: Paršq visų geroji laikyti: penq geriau ima, kaip kiaulė Vks; ši vietā „tolī“: Kur aš te nueisiu – ši vieta Trgn;

kaip kartas „tikrai“: Kaip kartas tai ir bus Tvr; Kaip kartas buvo prapuolus Ad;

kaip sykis „kaip tyčia“: Vos šieną suvežėme, kaip sykis ir ēmė lyti Nmk;

kas kartas: Saulelė, kildama kas kartas aukštyn, plēšēs per miglą ir kas kartas karščiau kaitino Žem.

Toliau minėtini sustabarėję ar apstabareję junginiai, į kurių sudėtį įeina žodžiai *daūg, māža, māž* (*māž*), vis. Štai jų pavyzdžiai:

tieki daug „bent, kas kita“: Kad jau būt žinomi keliai, tai tiek daug (būtū nesunku nuvykti), *o dabar tai ir susivélinis* LKŽ II 210;

vis tiek daug „vis tiek, nesvarbu“: Vis tiek daug kuo apsivilksi, bet tik nenuogas ib;

daūg māža „maždaug, apytikriai, šiek tiek“: Daug maža savo kortą žinau ib;

,,gana daug“; Reikė išmokėt daug maža, bet neturėjo ib;

daūg daūg „daugių daugiausia“: Daūg daug lig Velykų šieno jei užteks ib; Daūg daūg jei gausi tris dešimtis (pūrų) ib;

māž māž „vos vos“: Kad didysis mistras, pagržęs į Parusnį, ilsejo, lietuviai maž maž neigavo pilę ib; „mažų mažiausiai“; Pasėjau dešimtį pūrų avižų ir viliuos gausiąs māž māž penkias dešimtis pūrų ib; Antukui kelionė kaštuos maž maž penki šeši rubliai ib; Teipogi imk laivon visokio gyvio maž maž po du, patiną ir patelę ib;

māža ką „nedaug, truputį, vos“: Kiaulės maža ką didesnės už ežius ib;

māža kiek „bent kiek, vos“: Tai man ne vaikas, kad maža kiek prisikliudai, tai ir verkia ib;

visa lygu „vis tiek“ LKŽ;
vis ir vėl „nuolat“ ib;
vis ir vis „nuolat“ ib;
vis lygastis „vis tiek“ ib;
vis lyg daug „vis tiek“ ib;
vis lygu „vis vien“ ib;
vis tasià „vis tiek“: Vesk – vis tasià tau ib;
vis tiek „nesvarbu“: Vis tiek, ar mažas, ar senas ib;
vis tiekà „vis vien“ ib;
vis tiekaja „vis vien“: Gal ne vis tiekaja? ib;
vis tiekam „vis vien“: Vis tiekam prapuls! ib;
vis tik tiek „vis vien“: Man tai vis tik tiek, ar tu ateisi pats, ar jî atsiusi ib;
vis tojà „vis tiek“ ib;
vis už vis „ypačiai, labiausiai“ ib;
vis vien „vis tiek“: Vis vien aš pas jî eisiu ib;
vis vienà „vis tiek“: Vis viena turiu taip padaryti ib; Seniau buvo suvarginta mergaitė, ē dabar kai bačka vis vienà ib;

vis vinentara „vis vien“: Jo vis vinentara nér ib; Vienas sako: man dieną geriau, kitas sako: man nakčia geriau, o trečias sako: man vis vinentara ib.

visa vinentara „vis tiek“ ib;

Plg. taip pat jungtuką ir dalelytę vis dėltu.

Kartais ir skaitvardžio vardininkas eina frazeologinio junginio dēmeniu, plg.: *trečia į vieną „bet kaip, nerūpestingai, paviršutiniškai“:*

Trečiā į vieną nuakė (akėjo neakėjo), tai augs te jo kas Rš; Dirbk, vaike, dārai visaką ne trečią į vieną, aja (ale) kaip sau, tada ir kitiem ir tau bus gerai Lkm;

trečia pernai „labai seniai“: Trečia pernai netepti batai ŽemR₁ I 403.

Iš tokių junginių kyla sudurtinių prieveiksmių, plg.:

kaskarts Val, Stn (< kas kartas);

kasmets Kurš (< kas metas): Eik, žioply, tu juk kasmets dèl édesių skundies Don; kasmén (< kas ménuo): Kasmén gauna algą Š (Dglš);

kasrýt (< kas rytaš): Kas ryt valgo bulvas su pienu Ob;

kasnedél (< kas nedélia): Duoną reikia kept kasnedél ib¹².

Suprantama, jog iš būdvardžių bevardės giminės vardininko-galininko yra kile ir sudurtiniai prieveiksmiai *maždaūg* (< māža daūgia), *daugmáz* (< daūgia māža), plg.:

maždaūg „apytikriai, beveik, apie“: Suarém maždaug visq pūdymq; Liko maždaug pusē darbo LKŽ VII 967; Maždaūg triskart tiek dar reikés sugaišti ib; Maždaūg išmokau, bet dar reikėtū pakartoti;

daugmáz: Tu daugmáz tokio úgio, kaip brolis LKŽ II 219; Turi skaityti kiekvienas daugmaž prasilavinęs žmogus ib; Lig dvaro bus daugmáz pusē kilometro ib.

Vietomis prieveiksmis *maždaūg* turi reikšmę „šiek tiek, truputį, bent kiek, kiek nors“, plg: *Supraše maždaug svečių LKŽ VII 960; Kiti broliai maždaug atsileido ib;*

¹² Kai kuriais atvejais šių prieveiksmių pagrindinis dēmuo gali būti ir nutrupėjęs vienaskaitos galininkas: *kasrýt < kas rýtaš, kasnedél < kas nedéliaq.*

Jei man žadi duoti maždaug pinigų, tai iš mano dalies leisk Stasiuką dar mokyties ib¹³.

Pasitaiko ir visiškai individualių darinių, plg.:

kadkādė (< kadà kādē) „jau kada kas, senokai, seniai“: Jau kadkādė kumeliukas nujunkytas Grž.

Taigi matome, kad vienaskaitos vardininko prieveiksmėjimo atveju lietuvių kalboje pasitaiko palyginti nedaug. Šis linksnis dėl savo ryškios nominatyvinės, įvardijamosios reikšmės beveik visai nelinkęs į aplinkybinių santykį žymėjimą. Vienaskaitos vardininko kilmės paprastieji (nesudurtiniai) daiktavardiniai prieveiksmiai *gaila* (*negaīla*), *ganà* (*neganà*), *garbē* (*negarbē*), *šlovē* (*nešlovē*), *gēda* (*ne gēda*), *laikas* (*ne laikas*), *mētas* (*ne mētas*), *sarmatà* (*ne sarmatà*), *valià* (*nevalià*), *žinià* (*nežinià*)... vartojami daugiausia predikatyviškai, ir tik būdvardiniai prieveiksmiai *daūg*, *màž* (*māž*), *māža* bei įvardinis *vis*, taip pat palyginti negausūs suprieveiksmėjė idiominiai ar šiaip frazeologiniai junginiai turi ir aplinkybių reikšmę.

НАРЕЧИЯ, ВОЗНИКШИЕ ИЗ ИМЕНИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА

К. УЛЬВИДАС

Резюме

В статье исследуется вопрос об отношении именительного падежа единственного числа к наречиям, рассматриваются случаи адвербиализации именительного падежа и определяется значение, образование и употребление наречий, возникших из именительного падежа единственного числа.

Анализ фактического материала показывает, что этот падеж ввиду своего ярко выраженного номинативного значения мало пригоден для выражения качественных и обстоятельственных отношений. Именительный падеж единственного числа адвербиализуется в исключительно редких случаях, и, следовательно, разряд наречий, возникших из этой формы, немногочисленен, напр.: *gaila* „жаль“, *negaīla* „не жаль“, *ganà* „достаточно“, *neganà* „недостаточно“, *garbē* „слава“, *negarbē* „стыдно“, *šlovē* „слава“, *nešlovē* „позор“, *gēda* „стыдно“, *ne gēda* „нестыдно“, *laikas* „время“, *ne laikas* „не время“, *mētas* „пора“, *ne mētas* „не пора“, *sarmatà* „срам“, *ne sarmatà* „не срам“, *valià* „льзя“, *nevalia* „нельзя“, *žinià* „известно“, *nežinià* „неизвестно“. Эти наречия, как видно из примеров, возникли из именительного падежа единственного числа имен существительных с абстрактным значением. Аналогичное явление наблюдается и в других индоевропейских языках, особенно в славянских, ср. русск. *время, грех, досуг, недосуг, лень, охота, пора, срам*. Как в других языках, так и в литовском языке наречия этого типа обычно употребляются предиктивно. Только в очень редких случаях некоторые из здесь исследуемых

¹³ „Lietuvių kalbos žodyno“ VII tome šios reikšmės prieveiksmis *maždaūg* rašomas prieveiksmio 1 *màž* lizde po rombo taip: *maž daug*, vadinas, kaip tam tikra samplaika. Kadangi abu dëmenys čia yra nutrupėję, tiksliau būtų juos rašyti drauge. Čia kalbama reikšme vartojamą žodį *maždaūg* reikia laikyti sudurtiniu prieveiksmiu. Taigi *maždaūg* yra prieveiksmis, vartojamas dviem reikšmėmis, kurias trumpai galima taip nusakyti: „1. apytikriai; 2. šiek tiek“.

наречий встречаются в функции обстоятельства образа действия, напр. *Gėdos juk gana padarei giminei tūsč* „Ты ведь достаточно принес стыда нашему роду“ (Кристийонас Донялайтис). Конечно, степень адвербиализованности у этих наречий не является одинаковой. О полной адвербиализации отдельных форм отчасти свидетельствует и то обстоятельство, что в некоторых случаях они изменяются по степеням сравнения, напр.: *sarmačiai* „болеестыдно“, *valiai* „более льзя“, *žiniav* „лучше известно“.

В современном литовском литературном языке, не встречаются адвербиализованные или находящиеся в процессе адвербиализации предложные конструкции с именительным падежом. Однако в некоторых южнолитовских говорах такие конструкции существуют. Например, в говоре Канява (Варенского р-на) употребляются конструкции с предлогом *per* „через“ и именительным падежом имён существительных, обозначающих время дня, суток, недели и т.п., а также времена года, ср.: *per rýtas* „все утро“, *per vākaras* „весь вечер“, *per mēnasis* „весь месяц“, *per vāsara* „все лето“, *per žiemā* „всю зиму, в течение зимы“. Никум образом нельзя не отметить определенной степени адвербиализованности этих конструкций.

Сравнительно немногочисленны в литовском языке и адвербиализованные фразеологические сочетания с именительным падежом единственного числа. Даже сочетания, состоящие из местоимения *kas* „что“ и именительного падежа единственного числа имени существительного с временным значением, которые употребляются только в функции обстоятельства времени, не во всех случаях являются полностью адвербиализованными, так как перед основным их компонентом может стоять определение, ср.: *kas dienà* „каждый день“ и *kas mielà dienēlè* „каждый милый денёк“, ср. также: *kas antrà dienà* „через день“. В процессе адвербиализации основной компонент таких сочетаний обычно утрачивает окончание и сливаются с местоимением в одно слово, напр.: *kaskařts* < *kas kařtas* „каждый раз“, *kasmēts* < *kas mētas* „ежегодно“, *kasmēn* < *kas mēnu* „ежемесячно“; ср.: *kasrýt* < *kas rýtas* „каждое утро“, *kassýk* < *kas sýkis* „каждый раз“, *kasvākar* < *kas vākaras* „каждый вечер“¹⁴.

Состав и образование адвербиализованных идиоматических сочетаний с именительным падежом единственного числа носит чаще всего индивидуализированный характер, напр.: *laikas mētas* „(пришло) время“, *valià nevalià* „волей-неволей, хочешь не хочешь“, *visū geróji* „лучше всего“, *þi vietà* „далеко“, *trećià i vienà* „поверхностно“, *trećià pérnai* „очень давно“.

¹⁴ Надо заметить, что в отдельных случаях основной компонент этих наречий может представлять собою также не что иное, как усеченную форму винительного падежа единственного числа, ср.: *kasrýt* < *kas rýta*, *kassýk* < *kas sýki* и т.д.